

דברים בבית המשפט העליון עם פרישתי מכס השיפוט

מאת

אהרן ברק*

נפרד אני היום מבית המשפט העליון. בעשרים ושמונה השנים האחרונות היה זה ביתי במשפט. כאן שרתו אבותי הרוחניים. כאן משרתים אחי ואחיותי לשיפוט. הפרידה קשה. יש בה עצב ושמחה. יש בה קבלת מרותו של שלטון המשפט בשופט. יש בה השלמה עם דרכו של עולם.

מסקיף אני על השנים שחלפו בסיפוק. ביקשתי תמיד לעשות צדק בגדרי הדין. צדק לצדדים וצדק לציבור. בכל סכסוך שהכרעתי ראיתי את האדם במרכז. את גורלו שלו חתכתי. לו ביקשתי לעשות צדק. בצד הצדק לפרט ביקשתי להבטיח צדק לכלל. ביקשתי להניח יסודות נורמטיביים איתנים עליהם נבנה את ביתנו הלאומי. יסודות אלה שאבתי משלושה מעגלים של מקורות: מקורות היסטוריים; מקורות תורניים; ומקורות אנאליטיים.

המעגל הראשון הוא המעגל ההיסטורי. עניינו הקשר בל ינתק בין העם היהודי להיסטוריה שלו; בין העם היהודי והארץ שלו. אלה הם מרכיבים מרכזיים בהווייתו. דמוקרטיה רבות יש בעולם, אך רק אחת מהן ערכיה הם יהודיים במובן המורשתי והציוני. זו ישראל שלי. ההיסטוריה רבת התלאות של העם היהודי – היא ההיסטוריה שלי. השואה של עמנו – היא השואה שלי. ההלכה היהודית והתרבות היהודית – הם חלק ממני. רואה אני במדינת ישראל פתרון לבעיית העם היהודי. רואה אני בה לא רק כמי שמוטלת עליה החובה לא לעשות רע, אלא גם כמי שמוטלת עליה החובה לעשות טוב. רואה אני את עצמי כציוני. בעיני חוק השבות הוא היסודי בחוקים. אין בכך כל היתר להפליה כלפי מי שאינו יהודי. דווקא ההיסטוריה והתרבות של עם ישראל מלמדים אותנו כי יש להבטיח שוויון בין כל אזרחינו.

המעגל השני הוא התורתי. הוא היווה מקור חשוב לגיבוש תפיסותי במשפט. תמיד ראיתי בפילוסופיה משפטית טובה עניין פרקטי מאוד. בעיני המשפט הוא מכשיר. הוא נועד להגשים יעדים חברתיים. על תוכנם של יעדים אלה אין הסכמה. מכאן הצורך

* דברים שנשא נשיא בית המשפט העליון בדימוס, אהרן ברק, בטקס שנערך ביום 14.9.2006 לרגל פרישתו מבית המשפט העליון.

למצוא איזון בין היעדים השונים. גישתי היא אקלקטית. במסגרת זו סברתי תמיד והנני סבור גם כיום, כי בכל משפט, אך המשפט אינו הכל. "בכל משפט", כלומר אין מערכת יחסים בחברה שאין בה משפט. עם זאת, "המשפט אינו הכל", שכן הוא חי ומתפקד בצידן של מערכות נורמטיביות אחרות, כגון מוסר, אתיקה ודת. מה שנכון למשפט, נכון לבית המשפט. בכל שיפוט, אך השיפוט אינו הכל. "בכל שיפוט", כלומר, עקרונית במקום שיש בו משפט, יש גם בית משפט שיכריע אם הנושפט הופר. כמובן, ניתן לעתים למנוע את השיפוט. עם זאת, מניעת השיפוט ("לא שיפוט") צריכה להיעשות מנימוקים מיוחדים וכבדי משקל. שכן זאת יש לדעת: במקום שבו אין שיפוט, הכוח מכריע. באין דיין אין דין. אם מבקשים להעניק לבעל הכוח את הדין, יש לשנות את הדין ולא למנוע שיפוט מהדיין. "השיפוט אינו הכל". לא כל סכסוך ראוי לו שיתברר בבית המשפט. מכאן השקפתי שיש להגביר ולהעמיק את הגישור והבוררות. הגישור מאפשר פתרון הסכמי מחוץ לכתלי בית המשפט, שהוא לרוב עדיף מפתרון כפוי בבית המשפט. תרבות של הידברות עדיפה על תרבות של כפייה.

המעגל השלישי ממנו ינקתי את תורתי הוא המעגל האנאליטי. זו המסורת של שיטת המשפט. אלה הנחות היסוד שלה. אלה הם המבטורים באמצעותם מגשים השופט את תפקידו. מכשיר חשוב הוא האיזון בין הערכים והעקרונות המתנגשים. אכן, המשפט רווי בערכים ובעקרונות. כל אחד מהם מבקש להשיג את הגיטמתו באופן המירבי האפשרי. ערכים ועקרונות אלה מצויים בהתנגשות מתמדת. חופש הביטוי מתנגש עם השם הטוב; חופש הדת מתנגש עם חופש מדת; האוטונומיה של רצוני מתנגשת עם האוטונומיה של רצון זולתי. פתרון ההתנגשות אינו בנצחון האחד על האחר. המשפט אינו הכל או לא כלום. הפתרון הינו באיזון ראוי ביניהם. כך במשפט הציבורי, המבוסס בעיקרו על איזון ראוי בין הפרט לכלל. כך במשפט הפרטי שאינו אלא ביטוי של איזון ראוי בין פרט לפרט. האיזון אינו ביטוי של חולשת הדעת; אין הוא תוצאה של פשרנות; הוא ביטוי לעוצמת הרוח האנושית ולצורך בחיים משותפים בחברה המאורגנת. בצד האיזון ביקשתי לפתח מכשירים נוספים, כגון ההגינות, תום הלב, הסבירות והמידתיות, שאינם אלא מקרים מיוחדים של איזון.

ביסוד תפיסתי את תפקידו של שופט עומדים שני תפקידים עיקריים. התפקיד האחד הינו ליצור הלכה שיפוטית שיש בה כדי לגשר על הפער בין המשפט לחיים. ההיסטוריה של המשפט היא ההיסטוריה של התאמת המשפט לצרכי החיים המשתנים. תפקידי שלי כשופט – בצד המחוקק וכשותף זוטר לו – היא לעשות הכל כדי להקטין פער זה. זוהי החקיקה השיפוטית. אכן, השופט יוצר לעתים משפט. ביסוד ההלכה השיפוטית עומד הצורך הנמשך לאזן כראוי בין שינוי לבין יציבות. יציבות בלי שינוי היא שקיעה. שינוי בלא יציבות הוא אנארכיה. החקיקה השיפוטית צריכה להבטיח יציבות, ביטחון וודאות תוך הבטחת שינוי. כמו הנשר בשמיים השומר על יציבותו רק כאשר הוא בתנועה, כך גם משפטו של השופט יהא יציב רק כאשר ינוע. כך פעלתי כל שנתי בבית המשפט העליון.

ביקשתי לפתח המשפט באופן שיתן תשובה לבעיותיה של החברה הישראלית, תוך שינויים השומרים על יציבות.

התפקיד השני של השופט – בצד הגישור על הפער בין משפט לחיים – הוא להגן על החוקה שלנו, ועל ערכינו כמדינה יהודית ודמוקרטית. אכן, תפקידנו כשופטים הוא להגן על חוקתנו – אלה הם חוקי היסוד. חוקה זו לוקה בכשלים ניכרים. עם זאת, חוקה היא, וכל עוד לא הסתיים מפעל החוקה – ותקוותי כי יסתיים במהרה – אין לנו אחרת. עליה יש להגן. כמו כן עלינו להגן על ערכיה של ישראל כמדינה יהודית. "מדינה יהודית היא מדינה שלכל יהודי הזכות לעלות אליה ושקיבוץ הגלויות הוא מערכיה הבסיסיים. מדינה יהודית היא מדינה שההיסטוריה שלה שלובה ושזורה בהיסטוריה של העם היהודי, ששפתה העיקרית עברית, ושעיקרי חגיה משקפים את תקומתה הלאומית. מדינה יהודית היא מדינה שההתיישבות היהודית בשדותיה, בעריה ובמושבותיה היא בראש דאגותיה. מדינה יהודית היא מדינה המנציחה את זכרם של היהודים שנטבחו בשואה. מדינה יהודית היא מדינה שערכי החירות, הצדק, היושר והשלום של מורשת ישראל הם ערכיה. מדינה יהודית היא מדינה שהתנ"ך הוא הבסיסי שבספריה, ונביאי ישראל הם יסוד מוסריתה".

תפקידנו כשופטים הוא להגן על ערכיה של ישראל כמדינה דמוקרטית. אכן, אם מבקשים לקיים דמוקרטיה יש להיאבק עליה. אין להתייחס להמשך קיומה של הדמוקרטיה כאל דבר מובן מאליה. הגישה "אצלנו זה לא יכול לקרות" שוב אין לקבלה. הכל יכול לקרות. אם לא נגן על הדמוקרטיה, הדמוקרטיה לא תגן עלינו. דמוקרטיה, לעניין זה, היא מושג עשיר ומורכב. היא מבוססת על שני אדנים המשקפים את מוסריותה הפנימית: האחד, ריבונות העם. זו מוצאת מהכוח אל הפועל בבחירות תקופתיות ושוויוניות לכנסת. היבט זה של הדמוקרטיה מתאפיין במרכזיותה של הכנסת ובהכרעת הרוב על פיה היא פועלת. אכן, הביטוי המובהק של ריבונות העם הוא הגוף הנבחר על ידי העם. זו הכנסת. מכאן ייחודה. על ייחוד זה שמרתי כל השנים. בלי כנסת הנבחרת על ידי העם, אין דמוקרטיה. פגיעה במחוקק היא פגיעה בדמוקרטיה. דמוקרטיה חזקה זקוקה לכנסת חזקה. הטפתי תמיד לדיאלוג בין הרשות המחוקקת לרשות השופטת. לא מאבק בין רשויות אלא פיקוח ובקרה הדדיים. האדן השני עליו מבוססת הדמוקרטיה הם הערכים של צדק ומוסר, של שלטון החוק, עצמאות הרשות השופטת והפרדת רשויות. במרכז תפיסתי את הדמוקרטיה עומדות זכויות האדם. בלעדיהן אין קיום לדמוקרטיה. נטלת מהדמוקרטיה את זכויות האדם, והדמוקרטיה איבדה את נשמתה. בכל תפקידי כשופט, ביקשתי להבטיח את מעמדן של זכויות האדם, להגביר את היקפן ולחזק את מעמדן החוקתי. עם זאת, "זכויות הפרט מניחות קיומה של חברה, קיומו של שלטון, וקיומן של מטרות לאומיות. הן מניחות כי כוח השלטון הוא חיוני לקיומה של המדינה ולקיומן של זכויות האדם עצמן. ההגבלה על זכויות האדם משקפת פשרה לאומית בין צורכי המדינה לזכויות הפרט. היא פרי ההכרה כי יש לקיים זכויות אדם ולשמור על

המסגרת המדינית גם יחד. היא נועדה למנוע את הקרבת המדינה על מזבח זכויות האדם.¹ אכן, דמוקרטיה מבוססת על איזון עדין בין צורכי המדינה לזכויות האדם. המיוחד לדמוקרטיה הוא שהיקפן של זכויות האדם והפגיעה בהן כדין יונקים ממקור משותף. אמת, זכויות האדם אינן מוחלטות. הן ניתנות להגבלה. להגבלה על זכויות האדם יש גבולות. על דיאלקטיקה חוקתית זו שמרתי ככל יכולתי. במסגרת הבחינה של זכויות האדם, הדגשתי את הצורך להכיר בזכות בן המיעוט בישראל. כך לעניין זכותו לשוויון; כך לעניין זכותו להתבטא בשפתו. הערכים החיים בתוכנו הם אחינו. שווים הם לנו בכל. בצד זכויות האדם, מן הראוי להכיר גם בחובותיו. דמוקרטיה אינה רק זכויות. דמוקרטיה היא זכויות וחובות. אין לקיים דמוקרטיה אם כל שהפרט מתעניין בו הוא 'מה המדינה יכולה לעשות למעני'. בדמוקרטיה הפרט צריך לשאול גם 'מה אני יכול לעשות למען המדינה'. אם כל פרט יעמוד אך על זכותו שלו ולא על טובת הכלל, סופו למצוא את עצמו בלא זכויות כלל.²

הטרור יוצר מתח קשה בין מרכיביה של הדמוקרטיה. הציבור עשוי לדרוש מירב ביטחון, גם אם פגיעתו בזכויות האדם קשה. אנשי זכויות האדם עשויים לדרוש הגנה על הפרט גם במחיר פגיעה במאבק בטרור. ראיתי זאת כתפקידי להגן על הביטחון וזכויות האדם גם יחד, תוך איזון עדין ביניהם. ראיתי בכך את כבדני העליון. מודע אני לכך כי הצורך החיוני למצוא איזון עדין בין ביטחון לכלל וחירות לפרט עשוי להקשות על המלחמה בטרור. אין להימנע מקושי זה. ציינתי באחת הפרשות כי "זה גורלה של דמוקרטיה, שלא כל האמצעים כשרים בעיניה, ולא כל השיטות שנוקטים אויביה פתוחות לפניה. לא פעם נלחמת הדמוקרטיה כאשר אחת כיריה קשורה לאחור. חרף זאת, ידה של הדמוקרטיה על העליונה, שכן שמירה על שלטון החוק והכרה בחירויות הפרט, מהווה מרכיב חשוב בתפיסת ביטחונה. בסופו של יום, הן מחזקות את רוחה ואת כוחה ומאפשרות לה להתגבר על קשייה".³

עמדתי על הפילוסופיה השיפוטית שלי כשופט. פעילות זו נעשתה במסגרתו של בית המשפט העליון. זהו, בלשונו של השופט מ' זילברג, "בית משפט" ולא "בית שופטים". כבית משפט – ולא כבית שופטים – הוא פעל מאז קום המדינה. הוא קידם ופיתח את המשפט הישראלי, והגן על חוקתו וערכיו. הלכות רבות טנפסקו בבית המשפט העליון מאז היווסדו היו מהמתקדמות והחשובות בעולם כולו. בית המשפט העליון שמר בכל ההיסטוריה שלו על הדמוקרטיה הישראלית. הוא הגן עליה בתקופות קשות, מאז מלחמת השחרור ועד לימי הטרור והלחימה בהווה. בצדק ציין השופט ברנזון כי בית המשפט העליון הינו "המעוז הבטוח והאובייקטיבי ביותר שיכול להיות לאזרח בריבו עם

1 אהרן ברק שופט בחברה דמוקרטית 134 (2004).

2 שם, בעמ' 309.

3 בג"ץ 5100/94 הוועד הציבורי נגד עיניים בישראל נ' ממשלת ישראל, פ"ד נג(4) 817, 845 (1999).

השלטון".⁴ כל זאת עשו דורות דורות של שופטים בבית משפט זה. בזכותם שלהם – בזכות כל השופטים כולם, בעבר ובהווה – נבנה הבית השיפוטי שלנו, המפתח את המשפט והמגן על חוקתנו ועל ערכינו כמדינה יהודית ודמוקרטית. במסגרת זו יש מעמד מיוחד בעיני לשלושה מגדולי השופטים שלנו, הנמצאים עמנו כיום באולם זה והמשקפים את בית המשפט העליון לדורותיו. האחד הוא הנשיא מ' לנדוי. דבריו "שלטון הנוטל לעצמו את הרשות לקבוע מה טוב לאזרח לדעת, סופו שהוא קובע גם מה טוב לאזרח לחשוב, ואין סתירה גדולה מזו לדמוקרטיה אמיתית, שאינה 'מורכבת' מלמעלה".⁵ מהדהדים בין כתליו של בית משפט זה ומהם בכל רחבי המדינה. הוא הניח יסוד ומסד למשפט הישראלי והיה מגדולי שופטיו. כולנו מאחלים למשה בריאות טובה. לנשיא מ' שמגר, ברכות חמות ואהבה. מאיר הוא מהחשובים שבשופטיו. הוא הניח היסוד לליברליזציה של דיני העמידה, לביסוס חופש הביטוי, להעמקת הסבירות המינהלית ושימושה להבטחת טוהר המידות בשלטון, להרחבת הביקורת השיפוטית על פעולות הכנסת, בין פעולות חקיקה ובין פעולות כעין שיפוטיות ובין פעולות מנהל. בכל הנוגע לפיתוח המשפט הציבורי, שאבתי ממנו את תורתו. ולחברי הטוב, השופט מ' חשין, שאין שני לו בכשרון המשפט, בחוכמת הביטוי, ובתפיסת העומק של ערכי היסוד עליהם בנויים המשפט והשיפוט. במרכז עומדת השאיפה להגשים הצדק "בצדק נפתח, בצדק נמשיך ובצדק נסיים. והצדק ימלא כל סדק, כל פער, כל חריג". ומהצדק נגזר השוויון, עליו הגן השופט מישאל חשין – כאביו השופט בדימוס ש"ז חשין – תוך שנאבק בהפליה, שהיא "הרע-מכל-רע", "המכרסמת עד כלות ביחסים בין בני-אנוש".

על בית משפט זה בכלל, ועלי בפרט, נמתחה לא פעם ביקורת. נטען כי הגנו אקטיביזמים מדי. הטוענים זאת לא הגדירו מעולם אקטיביזם מהו. על כל פנים, אם הגנה מקיפה על זכויות הפרט היא אקטיביזם, כי אז הגנו אך חוליה אחת בשרשרת האקטיביזם של בית המשפט העליון מאז קום המדינה. כבר בינואר 1949 – בשלהי מלחמת השחרור – ביטל בית המשפט העליון צו מעצר שהוציא מפקד צבאי כנגד חג' אחמד אבו לכן בשל פגמים שנפלו בצו. השופט אולשן ציין כי "השלטונות כפופים לחוק כמו כל האזרחים במדינה, ושלטון החוק הוא אחד היסודות האיתנים של המדינה".⁶ באותה תקופה נמנע מבוזרנו ואחרים לפעול ככותבי בקשות במשרד התנועה למחוז תל-אביב. בעשותו את הצו למוחלט כתב השופט ש"ז חשין כי "כלל גדול הוא, כי לכל אדם קנויה זכות טבעית לעסוק בעבודה או במשלוח. זו זכותם. זכות שאינה כתובה על ספר, אך נובעת מזכותו הטבעית של כל אדם לחפש מקורות מחייה ולמצוא לעצמו מלאכה המפרנסת את בעליה".⁷ שנתיים לאחר מכן, בפרשת שייב (הוא ישראל אלדר), בריבו עם שר הביטחון

4 בג"ץ 287/69 מירון נ' שר העבודה, פ"ד כד(1) 362, 337 (1970).

5 בג"ץ 243/62 אולפני הפרטה בישראל בע"מ נ' ג'רי, פ"ד טז 2407, 2416 (1962).

6 בג"ץ 7/48 אלי-כרובטלי נ' שר הביטחון, פ"ד ב 5, 15 (1949).

7 בג"ץ 1/49 בידנו נ' שר המשטרה, פ"ד ב 80, 82 (1949).

בן-גוריון אשר הורה על פיטוריו כמורה, כתב השופט ש"ז חשין כי "חיינו [של אזרח] אינם הפקר ודמו אינו מותר; ואין נועלים בפניו שערי פרנסה, ואין יורדים לחייו בדרך אדמיניסטרטיבית בלבד".⁸ פחות משלוש שנים לאחר מכן נפסק הדין בפרשת "קול העם", ובית המשפט העליון, מפי השופט אגרנט, הניח את היסוד לחופש הביטוי מזה ולתורת האזינונים מזה. דבריו של הנשיא אגרנט בפרשת קול העם כי "הלא זו אכסיומה ידועה, שאת המשפט של עם יש ללמוד באספקלריה של כערכת החיים הלאומיים שלו"⁹ קבעו את קו ההתפתחות של המשפט הישראלי בכלל, וההגנה על זכויות האדם בפרט. אלה הם פסקי הדין האקטיביסטיים הגדולים; הם שהניחו את הבסיס לאקטיביזם של בית המשפט העליון בכלל ובתחום זכויות הפרט במיוחד. אלה הם אבותיו הרוחניים של בית המשפט העליון כיום.

רבות מהטענות כנגד בית המשפט העליון בכלל, וכנגדי בפרט, גרסו כי בתי המשפט אינם צריכים להכריע בערכים. אלה הם מעניינו של המחוקק. גישה זו לא קיבלתה מעולם. אין משפט ללא ערכים, וממילא אין שפיטה ללא ערכים. כך אצלנו. כך בעולם כולו. כלום ייתכן לפרש ביטוי כמו "צדק", "תום לב", "סבירות" המופיעים בחקיקה, בלא להתחשב בערכים? כלום ניתן להבין מהם "ערכיה של מדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית" בלא לאזן בין ערכים מתחרים? כלום ניתן לפסוק באשר לחופש הביטוי, חופש הדת או חופש העיסוק, בלא לבחון את הערכים והעקרונות המונחים ביסוד חופשים אלה, ובלא לקבוע את נוחסאות האזינון בהתנגשות ביניהם לבין עצמם, ובינם לבין אינטרס הציבור? מוסיפים וטוענים כי בית משפט אינו צריך לעסוק בעניינים פוליטיים. בוודאי ששיקוליו של בית המשפט אינם צריכים להיות – ומעולם לא היו – פוליטיים. אך לא פעם יש להכרעה השיפוטית השלכות פוליטיות. מי שמבקש להוציא מבתי המשפט הכרעות שיפוטיות שיש להן השלכות פוליטיות, מבקש למעשה לבטל את כפיפותו של השלטון למשפט, וסופו שכל דאליים גבר. לא נוכל להסכים שערכי או יהודי החי ביהודה ושומרון, יוכל להיות מנושל מזכויותיו באמצעות כוח השלטון, ללא משפט, רק משום שלהכרעה השיפוטית יש תוצאות פוליטיות. גם לחימה יש לנהל על פי כללי המשפט. מי שמבקש לנעול את שערי בית המשפט שלנו ימצא את שעריהם של בתי דין בינלאומיים פתוחים לפניו לרווחה. מוסיפים וטוענים, כי הפעלת ביקורת שיפוטית על חוקתיות החוק – ביטול חוק הנוגד חוק-יסוד – הוא מעשה לא דמוקרטי. מי שטוען כך, טוען שחוקי היסוד אינם דמוקרטיים, שחוקה אינה דמוקרטית, ושדמוקרטיה זה רק שלטון הרוב. לא זו הדמוקרטיה שלנו.

היום לפני 58 שנה (ב-14 לספטמבר 1948) נפתח בית המשפט העליון. מאז ועד היום שרת בית המשפט העליון את החברה הישראלית בנאמנות. הוא עשה כן באובייקטיביות ובמקצועיות. הוא עשה כן תוך שימוש בכל הכלים השיפוטיים העומדים מעת לעת

8 בג"ץ 144/50 שייב נ' שר הביטחון, פ"ד ה' 399, 407 (1951).

9 בג"ץ 73/53 חברת "קול העם" בע"מ נ' שר הפנים, פ"ד ז' 871, 884 (1953).

לרשותו של בית משפט. הוא עשה כן תוך הבנת עומק של צורכי החברה הישראלית, ותוך מתן ביטוי לערכיה הבסיסיים של המדינה שלנו. כך נעשה בעבר. כך עושה בית המשפט העליון של היום. אכן, עוזב אני היום בית משפט בו יושבים השופטים הטובים ביותר של ישראל. זהו בית משפט פלורליסטי ורגיש. הוא מכיר היטב את צורכי הכלל ואת זכויות הפרט. הצטבר בו המאגר הטוב ביותר של שופטים מקצועיים שעברו את כל שלבי השיפוט. הם עמוד השדרה של השיפוט בבית המשפט העליון. לצידם שופטים בעלי נסיון באורחות השלטון ואנשי אקדמיה. כך היה בעבר. כך הוא כיום. מקווה אני כי כך יהא גם בעתיד. במשך השנים הפך בית המשפט לבית של כל אחד מאיתנו. כאן קיימנו את הוויכוחים הגדולים; כאן למדנו להכיר ולהוקיר זה את זה, תהינה דעותינו אשר תהינה. בראש בית משפט זה – כראשונה בין שווים – תעמוד עם פרישתי אחותי הצעירה, השופטת דורית ביניש. ראויה היא לתפקיד זה, לא רק בשל הוותק השיפוטי אלא גם בשל תכונותיה ואופייה. התמזגו בה ידע נרחב בכל ענפי המשפט, כשרון אנאליטי ברוך, נסיון חיים עשיר, רגישות חברתית, ומעל לכל חכמת חיים וקומון סנס שאין למעלה ממנו. לי היתה דורית כל השנים משענת נאמנה; חברה טובה וברת פלוגתא הוגנת. היא האדם הראוי, בזמן הראוי לתפקיד הראוי. משוכנע אני כי בכישוריה שלה, ובעזרת כל חבר שופטי בית המשפט העליון, היא תבטיח כי בית המשפט העליון שלנו ימשיך למלא את תפקידו בחברה הישראלית. משוכנע אני כי בית המשפט העליון יעשה הכל כדי לפתח את המשפט הישראלי, תוך מתן פתרון לבעיות החיים; כי הוא ייגן בכל כוחו על הדמוקרטיה שלנו; כי ימשיך לפתח את זכויות האדם וישמור על מעמדן החוקתי; כי הוא יבטיח כי השמירה החינוכית על הביטחון מפני אויבי המדינה לא תפגע מעבר למידה הדרושה בזכויות האדם; כי הוא יפעל ברגישות, מתוך שמירה קפדנית על ערכינו היהודיים והדמוקרטיים, ומתוך איוון עדין בין צורכי הכלל לחירותו של הפרט. בטוח אני כי בית המשפט לא יירתע מפני השררה, אך לעולם לא יחפש שררה; כי הוא ימשיך לבחון את חוקתיות וחוקיות פעולות הכנסת והממשלה, כרשות שיפוטית שוות מעמד בשילוש הרשויות; כי הוא יכיר בייחודה של הכנסת ויכבד את הדיאלוג החוקתי שבינו לבינה. אין לי ספק כי בעתיד ישמור בית המשפט מכל משמר על שלטון החוק. זו שמירה על השלטת החוק; זו עמידה מתמשכת על שלטון החוק במחוקק; זה פיתוח שלטון החוק בשלטון. בהכירי את בית המשפט אין לי ספק כי הוא יבטיח את עצמאותו האישית של השופט ואת עצמאותה של השפיטה כאחת משלוש רשויות השלטון שוות המעמד. בכל אלה הניחו דורות של שופטים את המסד הנורמטיבי; את כל אלה ביקשתי לחזק בעבודתי השיפוטית; כל אלה מחייבים פיתוח נוסף. שמירה על הקיים היא נסיגה. כל אלה הופקדו עתה בידיכם אחיותי ואחי לשיפוט; כל אלה הם עתה באחריותך המיוחדת, אחותי הנשיאה. משוכנע אני כי כוכב הצפון שלכם אינו רוחות השעה החולפות; אינו משאל דעת הקהל; אינו יחסי ציבור ויחצני ציבור; יודע אני כי כוכב הצפון שלכם – כוכב הצפון של כולנו ברשות השופטת על דורותיה, וכוכב הצפון

שהדריך אותי בכל חיי השיפוטיים – הוא החיפוש אחר הצדק בגדרי המשפט; הוא החיפוש אחר האמת, ובלשונו של הנשיא הראשון לבית המשפט העליון, השופט זמורה – "אמת ויציב – אמת עדיף".¹⁰ הוא השאיפה לקיים בישראל הגינות בין כלל ופרט, ואמון בין פרט לפרט. מה שיחד אותנו בעבר, ויחד אתכם כעתיד, הוא לא להסתפק בקיים, אלא ליצור כלים חדשים, תפיסות חדשות, כדי לקיים חברה טובה יותר. בהכירי אתכם, יודע אני כי לא נוחסאות ריקות ברמות אקטיביזם או ריסון עצמי ידריכו אתכם, אלא שקילה לגוף העניין, איזון ענייני ומידתי, ורצון בלתי מתפשר להבטיח את ערכינו הבסיסיים. יודע אני כי אמון הציבור יקר לכם, אך תמיד נזכור כי אמון הציבור אין פירושו הצורך להבטיח פופוליזם; אין משמעותו נטייה אחר הרוחות הנוהגות בציבור; אין משמעותו ריצוי הציבור, והכרעה לפי משאלי דעת הקהל. אמון הציבור משמעותו הכרת הציבור כי השופט עושה צדק על פי דין. אכן, השפיטה אינה אך תפקיד. זו צורת חיים. זו צורת חיים שאין בה רדיפה אחר עושר חומרי; זו צורת חיים שאין בה חיפוש אחר פרסומת ויחסי ציבור; זו צורת חיים שיש בה חיפוש אובייקטיבי ונייטרלי אחר האמת. לא כוחניות אלא שיקול דעת; לא שררה אלא צניעות; לא עוצמה אלא חמלה; לא שמן אלא שם טוב; לא נסיון לרצות את הכול, אלא עמידה איתנה על ערכים ועקרונות; לא כניעה לקבוצות לחץ או פשרה עימן אלא עמידה על הגשמת הדין; לא הכרעה לפי מצבי רוח חולפים אלא הליכה עקבית על בסיס תפיסות עומק וערכי יסוד.¹¹

בכל שנותיי בשיפוט עשיתי כמיטב יכולתי להניח יסודות איתנים למשפט ולחברה. מחשבותיי במשפט ופעולותיי בשיפוט כוונו תמיד לעתיד לבוא. ראיתי עצמי תמיד כרץ למרחקים ארוכים. הצדק לכלל אותו חיפשתי תמיד היה צדק לכלל בתנועתו על פני ההיסטוריה. פעלתי בלא שנשאתי עמי מצע מדיני. מעולם לא הייתי איש פוליטי. מעולם לא שאפתי לכוח. מעולם לא ביקשתי למשול. תמיד הייתי מודע לכבלים הקושרים אותי כשופט וכנשיא בית המשפט העליון. תמיד הייתי מודע לחשיבותן של הרשויות האחרות – הכנסת והממשלה – המבטאות את הדמוקרטיה שלנו, וביקשתי לשמור על דיאלוג פורה עימן. מעולם לא ביקשתי למלא את תפקידן. ראיתי במתח הקיים בינינו השופטים לבנינם דבר חיובי, השומר על הדמוקרטיה החוקתית שלנו. אכן, דמוקרטיה חזקה זקוקה לשלוש רשויות חזקות. ראיתי עצמי תמיד כמי שמכלא שליחות ציבורית. כנשיא בית המשפט העליון ראיתי עצמי תמיד כראשון בין שווים.

מסיים אני היום את דרכי בשיפוט. שלוותו של הרץ למרחקים ארוכים שהגיע למחוז חפצו ממלאת אותי. יש בי רצון להמשיך ללמוד; להמשיך ליצור ולכתוב על המשפט ועל השיפוט; על הדמוקרטיה החוקתית שלנו בכלל ועל זכויות האדם בפרט. חוזר אני לכור מחצבתי – הכתיבה והמחקר האקדמיים. משם באתי לשרת את העם; לשם אני חוזר אחרי למעלה משלושים ואחת שנות שירות. כאשר עסקתי בשיפוט חשתי תמיד כי כשאני

10 ע"א 376/46 רוזנבאום נ' רוזנבאום, פ"ד ב 235, 254 (1949).

11 ברק, לעיל ה"ש 1, בעמ' 52.

יושב לדין אני גם עומד לדין. את הישיבה לדין סיימתי היום. את העמידה לדין – לא סיימתי. לא יהיה זה דין רוחות השעה החולפות; לא יהיה זה דין העיתונות; יהא זה דין ההיסטוריה. השופט הולמס אמר כי "דף ההיסטוריה שקול כנגד כרך של הגיון".¹² האם הצלחתי לכתוב דף בהיסטוריה המשפטית שלנו? על כך תוכל רק ההיסטוריה להשיב.
